

Kultura v zrcadle dějin filozofie

Praha. Mladá fronta 1982, 376 s.

Nakladatelství Mladá fronta vydalo v roce 1982 zajímavou publikaci *Kultura v zrcadle dějin filozofie* (v ruském originále *Istorija filosofii i voprosy kul'tury*) obsahující osm statí, tematicky zaměřených na problematiku kultury a společnosti. Autoři statí věnují pozornost některým klíčovým momentům ve vývoji evropské kultury, to jest buď těm momentům, jež jsou pro jednotlivé etapy tohoto vývoje charakteristické, nebo momentům představujícím v kulturním vývoji určité zlomy. Vycházejí přitom z analýzy autentických dobových materiálů, které konfrontují se současnými poznatky o příslušných společenskohistorických situacích. Tento přístup umožňuje pohlížet na dosavadní kulturní vývoj nejen očima dnešního člověka, ale i pohledem bezprostředního účastníka událostí tvořících mezníky v evropských dějinách a pochopit tak lépe jak podstatu těchto událostí, tak i jejich odraz ve vědomí lidí.

Publikace nemá bezprostředně sociologický charakter, přesto je však pro sociology zajímavá, neboť ukazuje na historické a ideologické zdroje řady sociologických koncepcí souvisejících nejen s pojetím kultury, ale i celkovým chápáním společnosti, úlohy jednotlivce v dějinách i úlohy státu ve formování způsobu života. Z myšlenkového bohatství evropské civilizace si autoři statí vybírají především problémy a osobnosti spojené s konstituováním evropského racionalismu a zřejmě záměrně opomíjejí ty proudy v evropském myšlení, které jsou spjaté s iracionalismem, kontemplací a s nejrůznějšími formami fideismu a deismu. Celý sborník statí tak zdůrazňuje určitou vývojovou linii evropského společenského myšlení, která má počátky v antickém pojetí světa a v základních rysech se formuje v období renesance, kdy obecný filozofický pohled na člověka a jeho místo ve světě vykrystalizoval do vyhraněné společenské teorie, založené na víře v konstruovatelnost a tím i možnost optimalizace společenského systému na základě poznání historicky neměnných potřeb, zájmů a vlastností člověka. Toto pojetí (ve sborníku podrobně analyzované L. M. Batkinem ve statí *O problému historismu v italské renesanční kultuře*) představuje myšlenkový základ, z něhož čerpají velké teoretické systémy francouzského utopismu (např. Fourier) a zprostředkovaně i Comtova sociologie. Myšlenková tradice v publikaci analyzovaná je dodnes živá a v transformované podobě se objevuje jak v různých utopických koncepcích vývoje společnosti, tak v podobných formách technokratismu a scientismu.

Přestože bezprostředním záměrem autorů nebylo poukázat na relaci mezi filozofickým a sociologickým myšlením, poskytuje publikace zajímavý pohled nejen na dnes již málo uvědomované zdroje vymezení jednotlivých sociologických pojmů, ale i na myšlenkové zázemí, z něhož vyrůstaly první sociologické koncepce devatenáctého století. Koncentrace na myšlenkové proudy spjaté se západoevropským racionalismem má ovšem z tohoto hlediska určité slabiny, neboť sice umožňuje postihnout základní směr vývoje evropského myšlení, opomíjí však nejrůznější (racionalismu protikladné) teologické a iracionalistické koncepce, tedy ty proudy, které znovu ovlivnily evropské myšlení a tím i sociologii ve dvacátém století.

Výklad racionalistického evropského myšlení dovádí publikace až k období počátku osvícenectví. Nezaznamenává proto již kritiku racionalistického chápání společnosti a kultury spjatou s romantismem, který jako první poukázal na meze pojetí světa založeného na manipulaci přírodou, společností i člověkem jako takovým. Protiklad kultury a civilizace, tedy řečeno s Kantem, protiklad mezi tím, co člověka zjemňuje, a tím, co mu dává do rukou prostředky k ovládnutí světa, včetně přírody a sociálního života, který výrazně ovlivnil další pojetí kultury, vstoupil tak do centra pozornosti autorů seborníku pouze okrajově, a to ke škodě věci, neboť tato výchozí poloha přístupu k problematice vztahu mezi kulturou a společností se silně promítla do vývoje evropského myšlení (zejména pokud jde o kulturní a sociální antropologii) již v devatenáctém století.

Ze sociologického hlediska je publikace zajímavá výběrem těch teoretických systémů, které vznikly v období společenských krizí a reflektovaly proto složité otázky společenských změn. Předmětem zkoumání je především praktická životní filozofie, plnící ideologické funkce ve společenských zápasech a zároveň sloužící jako nástroj pochopení reálně probíhajících společenských procesů. Výběr těch filozofických koncepcí, které jsou těsně spojeny s praktickým jednáním lidí a s úlohou státu ve formování společenského života, umožňuje poznat, jak byl v obdobích společenských

změn chápán problém hodnot lidského života, jaké byly názory na možnost ovlivňovat a projektovat společenský vývoj tak, aby společnost zajišťovala podmínky pro uchovávaní a rozvíjení vlastností a schopností člověka.

Úvod k publikaci tvoří stať A. F. Loseva *Historický čas v kultuře klasického Řecka*, zabývající se problematikou historismu ve filozofických systémech Platóna a Aristotela. Přesto, že specifikou filozofického pohledu se poněkud vymyká z rámce celé publikace, je její zařazení naprosto logické. Losev totiž poukazuje na období, kdy se pod vlivem závažných společenských změn (rozklad antické polis a její přeměna v helénistický stát) poprvé v evropském myšlení formují teorie o podstatě, organizaci a cílech společnosti, vedoucí k uznání státnosti za nejvyšší formu kulturně historického bytí a soustřeďující se proto na otázky státu, jeho základních elementů a forem.

Vývoji římské společnosti a obrazu kultury v římské literatuře v době od posledních let republiky do konce vlády Flaviovců je věnována stať G. S. Knabeho *Pojetí kultury ve starém Římě a raný Tacitus*. Knabe vychází z těsného sepětí římské kultury, státnosti a politiky, pod pojmem římská kultura rozumí především činnost zaměřenou na organizaci společnosti a historicky se vyvíjející normy této činnosti. Rozporuplný vývoj takto chápáné kultury a jeho podmíněnost řadou společenských změn, jež se ve starém Římě odehrály v poměrně krátkém sledovaném časovém úseku, dokládá rozбором některých závažných děl, reflektujících základní problémy římské kultury a římské společnosti v tomto období. Ukazuje, jak původní republikánská koncepce Ciceronova, založená na ideální jednotě individua a společnosti, realizované v každodenní praxi i historii státu, ztrácí již u Vergilia svou absolutnost a v období císařství se štěpí na dvě protichůdná pojetí — pojetí dynamické, pragmaticky povyšující energii a osobní schopnosti na základ hodnotového systému společnosti a pojetí tradiční, konzervující císařstvím již překonaný společenský, politický a mravní systém republiky. Zvláštní pozornost si zaslouhuje Knabeho interpretace Tacitovy *Germanie*. Knabe totiž v tomto díle nevidí pouze obraz krize a postupujícího rozkladu systému hodnot římské společnosti, ale zároveň „objevuje“ Tacita jako jednoho z prvních autorů formulujících myšlenku dvojakosti rozporu mezi civilizací a primitivismem, mezi kulturou a přírodním způsobem života.

Autorem třetí stati, nazvané *Od 'Apoteózy Tomáše Akvinského' k 'Aténské škole'* je A. Ch. Gorfunkel. Ústředním motivem Gorfunklovy práce je zásadní historicko-kulturní posun, který se projevil v přechodu od středověké kultury a scholastiky k renesanci a jejímu filozofickému myšlení. Tuto změnu ilustruje Gorfunkel konfrontací fresky Andrey da Firenze Apoteóza Tomáše Akvinského, neúplněji vyjadřující filozoficko-teologické koncepce dominikánského řádu, s Raffaelovou freskou „Aténská škola“, představující ztělesnění renesanční humanistické kultury. Podrobný a zasvěcený rozbor těchto děl umožňuje autorovi nejen dokumentovat to, jak se radikální změny ve filozofickém myšlení promítly do oblasti umění po obsahové stránce a jakými proměnami prošel umělecký jazyk v tomto období, ale také objasnit společenské a ideologické souvislosti těchto změn. Gorfunklovi se tak v této stati podařilo skvělým způsobem postihnout charakter doby, v níž vznikaly první ucelené sociální teorie založené na principech racionalismu, což v kontextu celého sborníku (a zejména vzhledem k následující stati) umocňuje význam jeho příspěvku.

Na Gorfunklovu práci navazuje L. M. Batkin stať *O problému historismu v italské renesanční kultuře*. Snaží se postihnout nové, charakteristické prvky, které vnesl renesanční humanismus do chápání ducha a rytmu dějin. Jde o přenesení mýtu o zlatém věku z minulosti do přítomnosti, odstranění sakrálnosti, princip lidské aktivity a pocítování nevyčerpatelnosti doby a otevřenosti historie. Batkin se soustřeďuje na díla dvou velkých renesančních myslitelů, Machiavelliho a Guicciardiniho, kteří se pokusili o výklad historie a politiky a položili přitom základ racionalistického chápání společnosti a jejího vývoje. Oba tyto myslitelé se zkoumáním minulosti snažili odhalit neměnné principy uspořádání lidské společnosti. Smyslem jejich snažení, stimulovaného přesvědčením o tvárnosti společenského života, bylo nalézt prostředky k účinným zásahům do organizace společnosti. Batkin správně poukazuje na ty myšlenky Guicciardiniho a především Machiavelliho, které se staly trvalou součástí sociálního myšlení a byly v pozdější době dále rozvinuty. Jedná se zejména o otázku role osobnosti, osobní energie a vůle individua ve společnosti a o etické aspekty (či v tomto případě spíše jejich absenci) v politice a společenském životě vůbec. Batkin se sice nezabývá vyústěním těchto myšlenek do pozdějších sociálních teorií a jejich vlivem na sociologické myšlení, v závěru své výborně napsané práce však poukazuje alespoň na to, že právě racionální základ renesančního humanismu umožnil vznik racionalistických sociálních utopií a v určitém slova smyslu tak ovlivnil i vznik sociálního inženýrství.

V. M. Boguslavskij hodnotí význam myšlenek filozofa Michela de Montaigne v době

vystřízlivění z nekritického nadšení pro renesanci a přínos tohoto autora pro řešení jedné z nejnaléhavějších otázek té doby, otázky jaká kultura má nahradit kulturu středověkou a jaké cesty k ní vedou. Ve statí *Montaigne a filozofie kultury* se zaměřuje na základní rozpory charakterizující krizi hodnotového systému západoevropské společnosti v době přechodu od středověku k novověku tak, jak jsou obsaženy i v Montaignově dile. Akcentuje především dilemata *Nový svět či antika?*, *příroda či rozum?*, *vědění nebo nevědomost?*, *egoismus nebo altruismus?*. Na žádnou z těchto otázek (krystalizujících opět do podoby základního rozporu mezi kulturou a civilizací na jedné straně a přírodou a primitivismem na straně druhé) není Montaigne schopen dát jednoznačnou odpověď. Proto jeho dílo obsahuje celou řadu antinomií, které se Boguslavskij snaží ve své interpretaci co nejvíce zmírnit. Zdá se však, že vzhledem k celkové koncepci publikace by bylo vhodnější naopak využít rozboru těchto antinomií k lepšímu porozumění složitému období přechodu od středověké k novověké kultuře a k lepšímu pochopení sociálních teorií, které v této době vznikly. V každém případě by bylo vhodné upozornit na neřešitelnost těchto rozporů ve zkoumaném období a na to, že právě vědomí této neřešitelnosti se stalo jedním z hlavních impulsů pro rozvoj sociálního a zejména sociálně utopického myšlení.

Pojetí kultury dalšího velkého myslitele, Francise Bacona, objasňuje ve statí *Idea kultury v učení Francise Bacona* J. P. Michalenko. Za jeden z největších přínosů Bacona považuje představu kultury jako výtvaru lidského rozumu a lidské činnosti. Tato představa umožňuje Baconovi zdůraznit klíčovou úlohu lidské aktivity ve vývoji kultury a společnosti. Základním prostředkem cílevědomého ovládnutí přírodních a společenských sil (v tom Bacon vidí smysl kultury) je proto kontinuální rozvoj věd. Michalenko správně zdůrazňuje tyto momenty Baconova díla, poněkud však nedoceňuje specifický problém funkce vědy a techniky ve společnosti, tak, jak jej právě Bacon jako první formuloval a pokoušel se jej řešit. Nevyužívá proto ani možnosti právě na příkladu Baconova učení poukázat na existenci rozdílných přístupů k řešení problému společnosti a jejího vývoje v renesančním myšlení.

Člověk, společnost, státnost a kultura v pojetí západoevropských teoretiků přirozeného práva 17. století je název statí V. V. Sokolova, v níž autor rozebírá učení Thomase Hobbesa, Benedikta Spinozy a Johna Locka se zvláštním zaměřením na problematiku společnosti, státnosti a kultury. Jako hlavní přínos teorie přirozeného práva sedmnáctého století uvádí vytyčení problému člověka jako přírodní a společenské bytosti a jako společenského subjektu; novou formulaci problému lidské svobody a řešení sociálně etických úkolů; chápání fenoménu státnosti jako projevu a faktoru kultury a hluboké proniknutí do problematiky materiální stránky lidského života. Sokolov se snaží vymezit také individuální přínos jednotlivých myslitelů, zde však naráží na problém, který se mu nepodařilo překonat. Hobbes, Spinoza i Locke patří mezi největší sociální teoretiky, jejichž díla jsou natolik závažná, že celkový význam nemůže být na tak malém prostoru dostatečně zhodnocen. (Platí to zejména o Hobbesovi, „inspirátorovi“ té linie sociálního myšlení, která má počátky u Machiavelliho a v jednom ze svých pozdějších vyústění vede přes Schopenhauera a Nietzscheho až k fašistické ideologii). Proto se domnívám, že Sokolov se měl (podobně jako někteří další autoři sborníku) zaměřit na celkový přínos teorie přirozeného práva a nesnažit se o podrobný rozbor a konfrontaci děl jednotlivých autorů.

Posledním příspěvkem v publikaci je práce B. M. Mejerovského *Angličtí moralisté 18. století o 'přírodě člověka'*, věnovaná problému sociálního, morálního a estetického citění. Mejerovskij staví proti Shaftesburyho a Hutchesonovu autonomnímu pojetí morálky, založeném na sepětí etického s estetickým, kritický realismus Mandevilla a jeho formulaci sociální podminěnosti a relativity morálky. Mejerovského stať je zajímavá, zakončení celého sborníku právě touto prací se však zdá poněkud nelogické. Mnohem logičtější by bylo dovést závěr publikace spíše směrem k francouzskému osvícenství.

Přes poměrně velký počet autorů, kteří se na publikaci podíleli, a přes složitost a rozsáhlost zpracovávané tematiky působí celá kniha velice kompaktním dojmem. Svědčí to o těsné spolupráci jednotlivých autorů, projevující se nejen v přístupu k dané problematice a metodě práce (základním jednotčícím prvkem zde byl pohled na kulturní vývoj pod zorným úhlem jeho odrazu ve filozofickém a sociálním myšlení), ale i v dodržování základní linie výkladu. Kvalita jednotlivých příspěvků je však nevyvážená. Vedle brilantně napsaných (Knabe, Gorfunkel, Batkin) jsou ve sborníku publikovány i statí průměrné a statí, které mají pouze kulturně historický význam (Boguslavskij, Sokolov). Základním problémem publikace je to, že nedává představu o sociologickém a ideologickém vyústění jednotlivých analyzovaných koncepcí v současnosti. Tím, že nevěnuje pozornost dalším osudům racionalistických koncepcí dějin a člověka, se jí nepodařilo ani ukázat na reálné sociální funkce, které tyto koncepce

plnily ve vývoji západoevropské společnosti. Chybí i vymezení místa racionalistického pojetí společnosti v západoevropském myšlení a jeho dopad na společenskou praxi. Filozoficko-historický rozbor tak postrádá sociologické zhodnocení, bez něhož zůstává výklad geneze každé myšlenkové soustavy neúplný.

Přes uvedené nedostatky je však třeba hodnotit publikaci *Kultura v zrcadle dějin filozofie kladně*. Nejen proto, že novým a podnětným způsobem zpracovává tematiku kulturního vývoje Evropy, ale především proto, že otvírá řadu problémů v oblasti teorie i sociologie kultury a dějin sociologického myšlení. Je přitom psána poutavě a vzhledem k atraktivitě témat, o nichž pojednává, lze očekávat, že vzbudí zájem nejen mezi kulturology a sociology, ale v mnohem širším čtenářském okruhu. Zároveň představuje i určitou výzvu sociologům, aby se v mnohem větší míře věnovali otázkám sociologie vědění a sociologie ideologií, a to v první řadě na základě analýzy konkrétních historických materiálů.

Ondřej Hubáček

Bohumír Kvasnička: Socialistická spoločnosť a náboženstvo (Systémová integrácia socialistickej spoločnosti a náboženstvo s osobitným zreteľom na modernizačné úsilie kresťanstva).

Bratislava, Veda 1982, 282 s.

Na problematiku upevňování vědeckého materialistického světového názoru socialistické osobnosti se v posledních letech zaměřilo nemálo odborného úsilí. V monografické práci Bohumíra Kvasničky se setkáváme s koncepčně vyhraněným, uceleným pojetím otázek vztahu náboženství a socialistické společnosti na bázi procesu systémové integrace. Uvedená publikace představuje syntetizující výsledky mnohaleté práce koncipované již v sedmdesátých letech. Seznamujeme se s dílem mimořádně aktuálním, spojujícím aspekty filozofické, politické, sociologické a historické do jednotného přesvědčivého celku, který nutně zaujme odbornou čtenářskou obec svou vědeckou fundovaností, ideologickým přístupem, ale také sdělností jazyka a bohatým stylem. Pro tyto své nesporné přednosti je uvedená práce přitažlivá také pro širší okruh čtenářů.

Kniha je rozdělena do pěti tematických kapitol, z nichž každá je opatřena bohatým poznámkovým aparátem.

V první kapitole nazvané *Integrace společnosti a náboženství*, seznamuje autor čtenáře s hlavními pojmy, východisky, teoretickými a metodologickými přístupy uplatňovanými v práci. Podává kritický přehled buržoazního systémového chápání společnosti a pojmu integrace. Vychází z marxisticko-leninského, systémového, dialekticko-materialistického chápání společnosti a pojem integrace společnosti interpretuje jako „dialektický, objektivně probíhající a řízený proces sjednocování podsystemů a elementů společnosti, sociálních skupin a jednotlivců, proces rozvoje a upevňování systému společnosti jako dialekticky jednotného a diferencovaného celku, prováděného progresivními změnami jeho kvality“ (s. 20–21).

Značná část kapitoly je věnována funkcím náboženství, které autor vysvětluje společensko-ekonomickými charakteristikami antagonistických společností, kde náboženství svým sociálním, vyhraněně třídním působením jakožto integrální součást společenského a státního mechanismu vždy mimořádně napomáhalo procesu integrace vykořisťovatelských společností, přispívalo a přispívá k jejich relativní integrovanosti v souladu s potřebami a zájmy vládnoucích tříd. Při zkoumání sociálních funkcí náboženství z hlediska marxisticko-leninské sociologie vychází autor z vědeckého, historicko-materialistického objasňování jeho podstaty. Na rozdíl od buržoazní sociologie, která na základě tzv. integrační teze absolutizuje sociální, systémový a historický dosah a význam integrační funkce náboženství, autor považuje tuto funkci za nespecifickou, druhotnou a částečnou, typickou jen pro předsocialistické společnosti. Za základní a specifickou společenskou funkci náboženství označuje funkci iluzivně kompenzační. Autorovo pojetí funkcí náboženství ovšem vyžaduje ještě širší rozpracování se zaměřením zejména na problematiku styčných bodů mezi společenským a individuálním vědomím.

Druhá kapitola je zaměřena na historický vznik, vliv a zejména funkčnost náboženství a jeho třídní úlohu v systémové integraci předsocialistických společností. Na konkrétních faktech autor rozebírá skutečnost, že náboženství, resp. křesťanství, se stalo jedním z nejúčinnějších ideologicko-mocenských prostředků integrace feudalismu, dále že všeobecnou krizí, rozklad feudální společnosti a nástup kapitalismu doprovázela krize náboženská související s postupným rozvíjením procesu sekularizace a s následným narůstajícím militantním antikerikalismem.